

HISTORIE VAN DE

WETENSCAPEN
IN DE
NEDERLANDEN
VAN DE
RECHTEREN
VAN DE
NEDERLANDEN
VAN DE
RECHTEREN
VAN DE
NEDERLANDEN

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

TWEEDE BOECK.

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

VAN DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

L V C H T.

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN
DE RECHTEREN VAN DE NEDERLANDEN

HIPPOCRATES de Flatibus:

Hominum, & reliquorum animantium corpora triplici alimento nutriuntur, cujus hæc sunt nomina, cibus, potus, spiritus. Ac spiritus quidem qui in corporibus inest, flatu nominatur, qui verò extra corpora, aër.

CICERO II. de nat. Deor.

Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu, ad hæc omnia percipienda os est apiss. &c.

IVIDIVS II. de Ponto VII.

Temperie coeli corpusque animusque juvatur.

SENECA VI. Nat. Quæst. XXVII.

Aër, qui vel terrarum culpa, vel pigritia & æterna nocte torpescit, gravis haurientibus est &c.

IUSTINVS Historiar. lib. XLIV.

Salubritas coeli per omnem Hispaniam aqualis, quia aëris spiritus nulla paludum gravi nebula inficitur: Huc accedunt & marinæ auræ, undique versus assidui flatu, quibus omnem provinciam penetrantibus, ventilato terrestri spiritu, præcipua hominibus sanitas redditur. Vide Rod. Sanctum I. Hist. Hispan. I.

p

CICERO

Lib. 1. de Divinatione.

Alia terra pestilentes, alia salubres, alia que acuta ingenia gignant, alia que vetusa. Quae omnia fiunt & ex coeli varietate, & ex disparili aspiratione terrarum.

MONTAIGNE

an 11. livr. des Essais chap. XII.

Si par experience nous touchons à la main que la forme de nostre esprit depend de l'air, du climat, & du terroir ou nous naissons: non seulement le teint, la taille, la complexion, & les contenances, mais encores les facultes de l'ame. Et *plaga coeli non solum ad robur corporum, sed etiam animorum facit*, dit Vegece.

Idem docent Polyb. lib. 4. Cicer. 2. de Divinat. Livius lib. 44. Barclaius 4. Satyr. 2. Bodin. 5. de Rep. 1.

H V A R T E

en el exam. de ingenios Cap. 11.

No solamente se conoce esta variedad de costumbres en regiones tan apartadas, pero aun en lugares que no distan mas que una pequena legua, non se puede creer la diferencia, que ay de ingenios entre los moradores.

Van

Van de Nootsakelijckheyt, ende
Verscheydenheyt des Luchts, ende
uyt vvat oorsaken de selve veel ver-
anderinge onderworpen is.

Het eerste Gapittel.

NAdien dat aen de Lucht is vvonder veel gelegen,
Soo diens van syne kracht hier mede niet geswegen:
De lucht speelt inde mensch, soo langh syn ader staet,
Heef sy dat hy sich rust, of op en neder gaet.
Wy nemen spijs en dranck alleen by korte stonden,
Nae dat de tijt vereyft, en dienstigh vvert bevonden;
Maer yder nut de lucht door al den ganschen dagh,
Soo dat hy syn gebruyck niet eens onberen mach.
Het staet dan yder mensch met alle vlyt te letten,
Waer dat hy, na de kunst, syn vvooningh heeft te setten;
Want soo hy sich begeeft in ongesonde Lucht,
Weet dat syn korte tijt in haest daer henen vlucht:
Weet dat uyt wuylen stanck en ongesonde dampen
Niet anders rijfen kan als veelderhande rampen.
Weest dan voor t' Element en syne kracht bevreest,
Want uyt een dicke Lucht onstaet een demmen geest,

ONder de ses verhaelde middelen der Gesont-
heyt, en is de Lucht de minste niet. Sy geeft
onse natuerlijcke vvermte ende geesten bequaem
voedsel, ende verkoelingh, ende ontfanght daer-en-
boven de roockachtige dampinge, die ons Lichaem
uyt-geeft. Wt dese drie oorsaken is de Lucht een

middelen om onse Gesontheyt te helpen bewaren: het vvelck sy doet soo van wegen datse rontom ons sweeft, ende door de kleyne sweet-gaertjens van de huylt binnen ons Lichaem dringht, als insonderheyt datse door den asem in-getrocken vvert. Op dese manier heeftse de meeste macht om ons Lichaem te veranderen, alsoofse met meerder hoop ende kracht indringht. Door het adem halen vervult sy eerst de mont, neus, heffenen, de stroore-pijp ofte lucht-ader, longe, hert, ende alle de slagh-aderen, uyt de vvelcke sy als in een oogenblick door het geheele lichaem verspreyt wert.

Van vvar **Gestaltenis** ofte **Hoedanigheyt** de Lucht is, de selve geefte eerst aen de geesten, daerna aen de humeuren, ten lesten oock aen de gestaltenis van de deelen des Lichaems.

De beste Lucht is, de vvelcke in hitte, koude, vochtigheyt, ende drooghte gematight is, die dun, suyver ende klaer is, die met sachte vvinden beweeght, ende somtijts met een gesonden regen gedoopt wert. Want door de vvinden, insonderheyt die uyt het Noorden vvaeyen, te seer beroert zynde, is sy al te droogh. Maer alse met matige poesen door-waeyt, ende somtijts, doch niet lange, beregent wert, dan wert de drooghte door den regen ververst, ende vvederom den regen door de drooghte gematight. Soodanige Lucht behout onse natuerlijke vermtte in haer matigheyt, verquickt de geesten, verdunt het bloet, verheught het herte, vermaeckt het gemoet, vervveckt den geest ende tverstant, bevvaert het gansche Lichaem in volle gesontheyt, ende maeckt het selve vvacker tot alle

vverc-

vverckinge, ende is yder mensche van vvat jaren, ende gematigheyt hy zyn mach, nut ende gesont.

In tegendeel is het quade en ongesonde Lucht die te heet, te kout, te vochtigh, of te droogh is, alsoo de selve ons Lichamen doet veranderen van haren natuerlijcken stant, ende hare onmatigheyt ons indruckt. Even-wel is sodanige ongematighde Lucht den eenen soo onbequaem niet als den anderen, gelijk hier na in het tweede Deel geleyt sal werden.

Noch erger is de besloten Lucht, gelijk in Kamers die langh toe-gestaen hebben. Soo verhaelt *Albertus Magnus* van een put die te Padua geopent vverde, vvaer uyt soo quade Lucht quam, datter vele mensche af storvê. Dicke, mistige, onsuivere Lucht, verdonckert de geesten, verdickt ende verswackt het bloet ende de humeuren, benaut het herte, beswaert het gemoet, ende maeckt het gansche Lichaem loom ende traegh: ende over-vallende ende verswackende de natuerlijke vermete, belet alle haer vverckinghe, ende maeckt de mensche grof, dom, ende plomp.

Heete Lucht verhet onse Lichamen, verdunt ende versmelt de humeurê, vermindert de krachten: ende indien se heel heet is, maeckt daer-en-boven een kort leven. Daerom seyde *Aristoteles* dat de Mooren; ende die in *Africa*, daer de Son de aerde seer verhet, vvoonen, niet langh en leven, om dat haer natuerlijke vermete door de groote hitte van de Son vervlieght, ende haer lichamen haest verdrooght vverden. Daer beneffens doet de heete Lucht sweeten, ende het vwater-maken verminderen, verweckt dorst, krenckt het verteeren van de

spijsse, ende alle natuerlijcke vverckinge.

In tegen-deel de koude Lucht verkoelt, treckt toe, maectt vast, besluyt en vermeerdt de innerlijcke vvermte, ende doet daer door alles beter verteren; vervveckt het water, soo om dat de vochtigheyt niet uyt-gesweet en wert, als oock in sonderheyt om datse door het toe-fluytē ende toe-dringen gelijk als met de hant uyt een natte spongie na beneden uyt-geperst wert. Daer-en-boven maectt de koude Lucht dat de Lichamen sterck en van goede koleur zyn, 't vvelck men siet aen de Luyden die in't Noorden vvoonen.

De Vochtige Lucht vervvochtight het Lichaem, versacht de huyl, doet veel overtolligheyt groeyen, maectt de mensché van geesten ende leden traegh.

De drooge Lucht verdrooght alle de gestaltenis des lichaems, vermindert de overtolligheyt, maectt het lichaem rap, ende ras, ende den geest wacker. Hoe nu dese onmatigheyt verbetert vvert, sullen vvy in't tweede deel aenwijfen.

Wat vorders de gestaltenisse des Luchts aengaet, de selve en is niet allesins, ende alijt even-eens; maer verandert uyt verscheide oorsaken. Ende vooreerst is sy verscheide nae de situatie ofte gelegentheyt ende nature van de plaetsche.

Tot de **Gelegentheyt** behoort eerstelijck op wat climaet ofte hoeck van de werelt de plaetsche gelegen is. Het eene Lant is heeter ofte kouder, na dat het verder ofte naeder leyt van den Circkel *Equinoctiael* ofte *Tropico Cancri*, ende op wat graet ende breete, gelijk de Sterre-kijckers spreken. Want hoe een Lant langer de Sonne heeft, ende hoe de stralen daer

daer rechter ende vlacker op vallen, hoe het warmer is: ende in tegendeel, kouder.

Wt dese ghelegentheyt voornamelijck isser niet alleen groote vergaderinge onder de menschen van langh leven, sterckte, en gesontheyt des Lichaems, maer oock in verstant ende manieren. Soo seydt *Hippocrates* in syn Boeck van de Lucht, vvateren ende plaetsen, dat de gene die in de Noortse steden vvoonen, vvat vvilder ende vvoeftter zyn, ende niet soo gaeu van verstant, als die van't Oosten. Het vvclck de Poët *Lucanus* mede aen-geroert heeft in syn achtste Boeck:

*Wat in de soete Lucht van Oosten vvort ghebaert,
Dat is van sachte stof, en van een heuschen aert;
Maer uyt het Noorder rack daer komen harde menschen,
Die spotten met de doot, en niet als krijghen vvenschen.*

Tot bevestingh van die leeringe heeft *Galenus* een Boeck geschreven, bewijfende dat de manieren des Gemoets volgē de complexie ende gematigheyt van't Lichaem, ende dat nae ghelegentheyt van de vvermte, koude, vochtigheyt, ofte drooghte van het Lant daer de menschen vvoonen, ende van de spijsē diese eten, ende het vvater datse drincken, ende de Lucht diese in-trecken, de een mal is, ende d'ander vvijs: d'een stout ende d'ander bloo: d'een wreedt ende d'ander barmhertigh: ende soo voort. Ende om dat te bevestigen, brenght hy verscheyde plaetsen by uyt *Hippocrates*, *Plato*, ende *Aristoteles*, de welcke bevestigē, dat het onderscheyt der natien soo in de ghestaltenis des Lichaems, als in de conditien der Zielen spruyt uyt de verscheydenheyt

van die gematigheyt. En men fiet klaerlijck door de eervarentheyt, hoe veel de Griecken verschelen van de Moscoviters, de Françoisen van de Spaengjaerts, de Indianen van de Duytschen, de Moren van de Engelschē. Ende sulcx en blijktt niet alleen in Landen soo verre van malkanderen ghelegen; maer oock in nabuerige Provinciē. Laet ons maer aensien de Brabanders, Vlamingen, Hollanders, Walen, Vriesen, ende andere nabuerighe volckeren, wy sullen daer in bemercken verscheyden wesen, manieren, ende conditien, ende dat om de verscheyden gematigheyt die elcke van de selvige Provincien heeft.

Die dan tusschen beyde in een gematight Landt daer her niet te heet ofte te kout en is woonen, zynder best aen, ende niet alleē gesont van Lichaem: maer oock van verstant, manieren, ende wijsheyt best begaeft. Soo seydt een Egiptisch Priester by *Plato* in *Timao*, dat de gematighste Landen de wijsste veritanden voort-brengen. *Aristoteles* schrijft mede datse woest van wesen ende manieren zyn, die in te heete, ofte in te koude plaetsen woonen: want, „seyt hy *1^a Probl. 1.* de beste gematigheyt is niet „alleen het Lichaem, maer oock het Verstant der „mensché nut; dan al wat uyt-steeckt, verandert, „en verkeert, soo de gematigheyt van 't Lichaem, „als van 't Verstant. Vergelijckende even-wel de heete plaetsen met de koude; seydt, *2^a Probl. 15.* dat de Luyden in de werme Landē wijser ende verstandiger zyn als in de koude. Diergelijcke vvert van *Galenus* by-gebracht in het tweede Boeck van de Gematigheden, op het sefte Capittel. Als oock in
het

het tweede Boeck van de behoudenis der Gesont-
 heyt op het sevende Capittel, alwaer hy besluyt,
 dat de best gestelde Lichamē niet als in middelbare,
 ende gematighde Landen gevonden werden. Het
 „beste Lichaem, seyt hy, 't welck is als een regel
 „van *Polyclerus*, heeft in ons Landt als vvel gema-
 „tight zynde veel syn gelijk. Maer by de Fran-
 „coisen, Scythen, Egyptenaers, Arabiers en is
 „sulcx gansch niet te vinden. Ende hy voeghter
 „by: Het gene in ons Lant, het welck wijt en breed
 „is, in't midden gehouden wert, is voorwaer al-
 „der-gematighst, gelijk het Vaderlant van *Hippe-
 crates*. Hier uyt hebben sommige nieuwe schrijvers
 genomen, datter buyten Grieken-lant noyt, oock
 door mirakel, een groot verstant voort-gekomen is,
 dat niet van vele verstanden der Grieken overtreft
 soude zyn. Dewijl in ander Landen van wegen de
 Philosophie niemant tot die hoogheyd van *Plato*
 ofte *Aristoteles* noch oyt gesien en is: noch uyt de
 Medicijns yemant ergens uyt-gemuyt en heeft als
Hippocrates ende *Galenus*: gelijk oock uyt de Ora-
 teuren niemant het en kan halen by de vloeyende
 wel-sprekentheyt van *Demosthenes*: oft uyt de Poëtē
 by de aerdigheyt van *Homerus*, ende soo voort in
 ander konsten ende vverenschappen. Maer al ist
 waer, dat *Galenus* geseyt heeft, datter by de Scythen
 van aller menschen gedachtē maer een Filosooph
 geweest is, endet' Athenen veel diergelijke. Oock
 dat te *Abdera* veel dwasen geboren zyn, ende wey-
 nigh te Athenen. Waer van *Apuleius* schrijft, by
 de plompe Scythē is de wijse Filosooph *Anacharsis*
 geboren, ende by die van Athenen dē dwasen *Caro*

Melicides: des niet tegen-staende, soo en behooren even-vel andere Landen niet veracht te blijven, insonderheyt sommige die indiense niet beter, altijt soo wel gematight zyn, als onder een climaet gelegen, gelijk het uytterste deel van Italien, 't welck den wijsen *Pythagoras*, ende vele van syn na-volgers voort-gebracht heeft. Wijckt *Julius Caesar* voor *Alexander*? Is *Cato* minder als *Socrates*? *Cicero* als *Demosthenes*? *Virgilius* als *Homerus*? Ende om nu van andere Landen te swijgen, ende te toonen dat de Lucht alleen het verstant niet en geeft, wert tegenwoordigh met minder verwonderingh in de Staten van Hollant aen-ge-oort de wel-sprekende tonge van d'Heer Raet-Pensionaris *Cats*, als eertijts die van *Demosthenes* te Athenen, ofte die van *Cicero* te Roomen? Heeft den selven Heere de Nederlant-sche Poësie midden onder syn groote ende lastige ampten niet soo veel luysters gegeven, als *Homerus* de Griecsche, *Virgilius* de Latijnsche? Wy volgen *Virgilium*, *Virgilius Homerum*, en die heeft ontallijcke plaetsen van de H. Schrifture gevolgt, gelijk aengeteyckent is by dé hoogh-geleerden Heere *Daniel Heinsius*, de welcke met syn Griecsche en Latijnsche verssen al d'oude Poëten de kroon van 't hooft genomen heeft, daer by besittende de geleertheit en detalen van Oostenende Westen. Wy fouden van andere vvetenschappen mede treffelijcke Lichten uyt ons lant by konnen brengen, dan alsoo wy hier geen Lof-dicht en schrijven, soo sullen wy 't daer by laten. *Juvenal. Sat. 10.*

——— *Democriti sapientia monstrat
Summos posse viros, & magna exempla daturus,
Verecun in patria, crassoque sub aëre nasci.*

Maer hoe-wel de Lucht verscheyden is, nae dat de plaetse van den geseyden Circkel gelegen is, ende dat elck climaet een besondere gematigheyt van Lucht heeft, soo zynder even-wel noch andere dingen die oock in eē ende het selfde climaet de Lucht doen veranderen, ende dien volgende oock de gheslaltenis van het Lichaem ende Gemoet in de menschen. Soo seyde *Cicero de Fato*, van Grieken-lant, dat te Athenen een dunne Lucht was, ende't volck daerom scherper van verstant, als te *Thebe*, maer 20. mijlen daer van daen, alwaer een dicke Lucht was, ende bot volck. *Horat. 2. Epist. 2.*

Boeotum in crasso jurares aëre natum.

Soo en woonen oock nergens in een climaet de Moren, als alleen in Moren-lant, ende dat om den besonderen aert van de plaetse. Want aldaer komt by andere oorsaken, die met d'andere, onder een climaet gelegen, gemeen zyn, dit noch by, dat het lant van naturen sandigh ende savelachtigh is, het welck de ontfangen hitte langer behout, ende de lichamen van de in-woonders verdrooght ende verbrant.

Soo dat dan ten tweeden den eygen Aert ende Nature van't Landt mede wat doen kan tot de gematigheyt van de Lucht: waer in gemerckt wert, van wat neut het zy; ofte het hoogh of leege is, hoe de bergen ofte valleyen gelegē zyn: wat voor winden daer meest vvaeyen: ofte het ontrent de Zee, ofte by Moerasschen leyt. Want daer is veelaen gelegen of het een vette, kleyige, steenachtige, zantachtige, ofte magere landouwe is: offer metael ghe-

gevonden wert, ofte niet: of het effen ende vlack
lant is, ofte vol bergen ende valeyen. Dewijle een
zandigen ende mageren gront een drooge Lucht
maect, ende een vetten gront een vochtige Lucht.
De Landen daer Mijnen gegraven werden, geven
dicwils een fenijnige ende quaet-aerdige Lucht van
haer, ende verwecken soo in de naest-gelegen ste-
den eenige sieckten, die aldaer *ἐνδημοί* ofte dat
lant eygen werden. Hooge plaetsen zyn gemeen-
lijk kouder, ende vverden van de vvinden meer
door-blafen: de leege zyn heeter, ende ontfangen
rasser ende krachtiger dē weder-slagh vande stralen
der Sonnen, ende die onder aen den bergh tegen
het Oosten ende Zuyden haer woonplaats hebben,
voelen veel meer hitte, als de gene die achter den
bergh in't Oosten ofte Zuyden vvoonen, ende de
welcke het Noorden ende Westen open hebben,
ende van het Oosten ende Zuyden, door den bergh
af-gefloten zyn. Want die op de vorige wijze ge-
legen zyn, ontfangen terstont de stralen van de mor-
gen-son, en moeten oock de hitte van de middagh-
son uyt-staen: maer die op de laetste maniere achter
den bergh woonen, syn het meesten-deel van den
dagh sonder Sonne-stralen, en leggen onder-tusschē
voor de Noortsche winden open, ende krijgē eerst
de stralē van de Son, als sy daelt, ende aen't onder-
gaen is. Siet hier van breeder by Doctor *Septalius*,
in syn uyt-legginge op *Hipp. de aër. q. & locis*, ende
op *Arist. 1. Probl. 53.*

De **Bergen** veroorsakē mede dat sommige Lan-
den sekere winden min ofte meer onderworpe zyn,
ende alsoo volgens den aert van alsulcke winden,
alste

alſſe ontfangen, heeter ofte kouder zyn. Want in-
dien de Bergen de Noorden wint ſteuten ende uyt-
houden, en den Zuyden wint in-laten, dat maect
de plaats warmer ende vochtiger: ter contrarie in-
dien door het leggen van de bergen den Zuyden
wint den toe-gangh benomē wert, ende den Noor-
den ontfangen, dan is 't lant kouder ende drooger.

De Steden die na de op-gaende Son leggen, zyn
geſonder als de gene, die na het Noorden, ofte nae
de heete windē toe leggen: ende hare in-woonders
zyn levender van vveſen, ende hebben een beter
koleur, ende daer komen minder Sieckten. Dewijl
hitte en koude aldaer gematight is: daer beneffens,
ſoo is al het water, dat na den Ooſten, ofse den op-
ganck van de Son leyt, klaer, ſuyver, ende lieffe-
lijk. Maer de vwateren die nae het Weſten, ende
den onder-ganck van de Son leggen, ende voor de
windē die uyt Ooſten waeyen, bedeckt zyn, werden
dan van heete, dan van koude vvinden licht over
bewaeyt, ende maken derhalve dat ſoodanige Lan-
den vele ſieckten onder-worpen zyn. Want ſy en
hebben de glans van de Sonne niet, voor dat ſe heel
hoogh is. Ende des Somers vvaeyender 's morgens
koele vvinden, ende den douw valt: ende voorts
de Son to haer komende door, braet de menſchen.
Hierom ſeyde *Celfus* oock wel, dat de gene die haer
geſontheyt lief hadden, haer moſten wachten voor
de morgen ende avont lucht.

Niet vroegh uyt, maer vroegh onder dack,

dat is geſont, en groot gemak.

Alſo hebben oock eē beſondere geſtaltenis des
Luchts

Luchts alsulcke Steden, de welcke leggen op heete vvinde, ende die tusschen des winters Sonnen op-ganck, ende onder-ganck door-blasen: als oock die contrarij gelegen zyn, ende koude vvinde tusschen den Somerschen op-ganck ende onder-ganck der Sonnen ontfangen. Van 't welcke breeder verhandelt wert by *Hippocrates* in't boeck van de Lucht, vvateren, ende plaetsen, niet verre van't begin: ende by *Cardanus* ende *Septalius*, in haer uyt-legginge.

De Zee ende **Moerassen** ontrent eenige plaetsen zynde, maken aldaer mede een besondere veranderingh in de Lucht. Want uyt sulcke vochtige en waterachtige plaetsen werdē veel vochtige dampen in-getrocken, de welcke haer onder de Lucht vermengen, ende de selve vochtigh maken: ende datte meer, in dien de Zee ofte de Moeras in't Zuyden leyt, vvant de vvinde daer van daen vvaeyende, vermeerderen de vochtigheyt. Dan indien de Wateren in't Noorden gelegen zyn, soo sal sonder twijfel de kouvvigheyt door de Noorde vvinde vermeerderen. Maer soo de Moeras, ofte de Zee in't Oosten leyt, ende dat niet verre, dat sal stoffe van overvloedige vochtigheyt aen-brengen, ende de op-gaende Son sal lichtelijck de vochtige dampen in de plaetsen daer sy nae toe komt, met haer slepen. Dan by al-dien datter meer vveghs is tusschen de Zee ende de plaetsen die in't Oosten leggen, soo vverden de dampen, die daer van opkomen, vande stralen der Sonne verhit ende verdrooght, ende brengen een drooghte in de plaetsen, daerse komen. Maer daer komt minder vochtigheyt van de Wateren die in't Westen gelegen zyn.

Want

Want de dampen, die daer uyt-waessenen, werden van de onder-gaende Son wech-gevoert; ten ware de stercke winden het contrarie deden. Dit is evenwel insonderheyt te verstaen van effen, ende velt-achtige Landen. Want indiender oock bergen zyn, soo en kunnen de selve niet weynigh de gematigheyt, daer wy af geseyt hebben, des Luchts van de Zee ofte andere vvateren voort-komende vermeerderen ofte verminderen. Want in dien het Landt van voren de Zee, ofte ander vvater heeft, ende van achteren bergen: soo verminderen sy de qualiteyt ofte hoedanigheyt van de Lucht, die door de byleggende wateren aen-gekomen is, door dien datse beletten ende verhinderē dat de dampen ende windē die uyt de Zee ofte waterachtige plaetsen waeyē, niet voort en kunnen gaen, maer aldaer gelijk als met een muur tegen gehouden werden, ende alsoo versamelende, ende vermeerderende, haer krachten meerder uyt-spreyen. By exempel, in dien een Poel, Zee ofte Moeras in't Zuyden van eenige Stadth ofte Landt ghelegen ware: ende dat de selvige van achteren, ofte uyt het Noorden met bergen beset was, soo soude den Zuyden wint in sulcken ghelegentheyt als besloten zynde veel grooter hitte ende vochtigheyt verwecken, als in een open ende vlack velt, daer hy voort-loopen mocht. Soo oock indien in't Oosten ofte Westen een Moeras ofte de Zee het Lant bepaelde, ende 't selve van achteren met bergen becingelt was: soo soudē de winden hare gematigheden veel krachtiger in-storten, als in een vlack velt.

Alsoo gaet het oock met de **Mijnen**. Want de
stinc-

stinckende dampen die daer ghemeenlijck op-ge-
 worpen worden, mengen haer onder de Lucht,
 ende werden door de Windē in de nabuerige plaet-
 sen gedreven; daer toe niet vveynigh en helpt, de
 gelegenthey, ghelijck gheseyt is, van de Bergen.
 Maer de Speloncken, en hollen der aerde, fenijnige
 dampen van haer gevende, können de Lucht alder-
 meest bederven. Daer van hebben wy hier een
 notabel exempel aen-gewesen, dat ontrent Napels
 in Italien een plaets is, die soo vergiftige dampen
 op-geeft, dat alle dieren die daer wat over blijven
 staen, op staende voet doot blijven, ten zy datse
 terstont in een stil-staende poel daer ontrent *Lago*
d'Agnano ghenaemt, gheworpen werden. *Leander*
Albertus die de plaetsen van Italien in de Italiaen-
 sche sprake seer wel beschreven heeft, geeft hier van
 seer goede redenen. Iek geloove, seydt hy, dat de
 dieren hier aldus sterven, om de stinckende ende
 fenijnige dampen, die ghestadigh op-treken van
 onderē uyt de aerde, daer Mijnen zyn van swavel,
 aluyn, ende diergelijcke: de welcke daerom te
 schadelijcker zyn, om datse opeen kleynē plaetse,
 ende daerom dicht by malkanderē gedrongē zynde
 op-komen. Waerom zy soo veel te meer den adem
 sluyten, ende de dieren doen sticken. Maer datse
 daer na in dat vvater geworpen zynde, vvederom
 bekomen, meent hy, mischien te geschieden, om
 dat de levende geesten door den fenijnigen damp
 besloten zynde, blijven gelijk als slapende: ende
 dat daerna door de kou van't vvater sy terstont be-
 komen, maer soo men daer vvat te langh mede
 vertoeft, dat dan de levende geesten ganfch onder-
 druckt,

druckt werden, ende den eeuwigen slaep op volghr, sonder van het water eenige baet te krijgen. Niet verre van die plaetse is noch een ander lack ofte stil-staende water, *Avernus*, ende nu *Lago d'Averno* genaemt, om dat het door syn stinckende dampen alle de vogelen, die daer over vlogen, neder dede doot vallen. Hier van spreeckt de Poëet *Virgilius* in in syn selste Boeck, daer *Aeneas* ende *Sibylla* na de hel gingē, waer van al hier de mont by alle oude Schrijvers ghestelt wert:

Wat vogel oyt bestont op desen poel te surviveen,

Die viel in haesten neer, en liet terstont het leven;

Soo grouwsaem was de stanck die uyt het vater quam,

Dat gansch het Grieken-land hē voor dē asgront nam.

Maer de Keyser *Augustus* heeft de bosschen, die daer rontom stonden, uyt doen roeyen, ende alsoo al den stanck ende ongesontheit van het vater wech-genomen, ghelijck ick ghesien hebbe dat het noch op dese tijt is. Want dichte bosschen beletten dat het schijnen van de Son ofte Mane daer ontrent niet en kan komen, ende oock dat de Lucht niet beweeght kan vverden, het vvelck nootfakelijck verdervinge ende stanck moet verwecken.

PALLADIUS 1. Dererust. III.

Aëris salubritatem declarant, loca ab infimis vallibus libera, & nebulæ noctibus absoluta, & habitatorum considerata corpuscula. si eis color sanus, capitis firma sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, & si fauces commæatum liquida vocis exercent.

Q

Van

Vande Vier getijden des Iaers, ende
wat veranderingh fy in de Lucht,
ende ons Lichaem maken.

Het I I. Capittel.

Het Iaer *uvert af-gedeelt in vier-der-ley getijden,*
Die om des Werelts-kloot met raffe peerden rijden;
Gebruyckt nae rechten eyfch u jaren, soete jeught,
Geen deel is sonder leet, geen deel is sonder vreught,
Geen deel is sonder vrucht, geen deel is sonder schade,
Ghy, dient u van den tijt, eer dat het is te spade,
Let met hoe raffen spoet u leven henen ghyt,
Ghy sult noyt vveder zyn dat ghy op heden zijt.

Ianuarus **Lou-maent.**

Het Iaer is *vveder niets, maer met de nieuwe jaren*
Verout ons kranck gestel, dat vuy daer henen varen;
Maer 't is een kleyn verlies al rimpelt ons het vel,
Als maer de geest vernient soo gaen de saken vvel.

Februarius **Sprockel.**

Al komt de gulde son eens kijcken door de spleten,
Noch heeft de strengen vorst haer koude niet vergeten;
Ghy blijft noch in de koey, dat acht ick alderbest,
'Tis d'vuaesheyte al te ras te vliegen uyt den nest.

Martius **Lente-maent.**

De Meert, hoe-vvel onvveert, komt in het velt getreden
De Meert steect met den steert, en trefte de swacke leden:
De Meert brengt aen het licht dat in het duyfter lagh;
Ghy, maect dat u de Meers geen hinder doen en mach.

Ick

Aprilis **Gras-maent.**

*Ick ben der maenden maeght, een moeder vande bloemen,
Wat kan de nietou ve most, vvat kan het koren roemen?
Men prijfe vvat den Herfst en vvat de Somer vuint,
Het groen, het eerste groen is boven al bemint.*

Maius **Bloey-maent.**

*Ick ben de soete Mey, een bruyloft van de dieren,
Het sy die om het vrouw of in het vwater svieren;
Wel paert, ô jeughdigh heyr; en geeft u wyt den nest,
Wat out is mach het doe, maer t'voegt de joncheyt best.*

Iunius **Blaeck-maent.**

*De Lent is alte koel, de Somer plagh te branden,
De koors heerst inden Herfst, des winters klipper-tanden,
Ick ben ds middel-maet, niet heet of niet te kout;
Hy doet een edel dingh die maet en regel hout.*

Iulius **Hop-maent.**

*Waerom hoor ick voor quaet mijn doe vā ymant scheldt?
Al maey ick kruyt en bloem, wat schaet het aende velden?
Geloofst het, staeghe jeugt en heeft noyt mensch gelucke,
Al vvat op aerden vvaft dient eens te zyn gepluckt.*

Augustus **Oegst-maent.**

*Al vvert het bloem gevvas van alle man gepresen,
Haer bladt valt in het stof: mijn koren vvert gelsen,
Een yder is gepast oock met het dorre graen,
Maer is de roos verlept, soo vilder niemant aen.*

Q 2

Koms

September **Fruyt-maent.**

Komt snoepers, gragē hoop, ick brengh u nieuwe vruchten,
 Maer eter niet te veel of ghy sult naemaels suchten ;
 Dus soo ghy qualick vaert, het is u eygen schult,
 Al vrie geen raet en volght die lijde met gedult .

October **Wijn-maent.**

Ick schenck het edel nat, het sap van soete druiven,
 Dat druck en sware sorg doet wyt den geest verschuyven :
 Het leven is van't broot, t' veel-leven vanden wijn,
 Ten dede mijn gervas, vrie sonder vrolick zyn ?

November **Slacht-maent.**

Hoe slachtmen al het vee om ons te mogen leven !
 De mont verslint het al, ons buycken worden graven :
 'Tis eerst voor ons gedoot, al vat de keucken geeft,
 En vraegje noch waerom de mensch niet lang en leeft ?

December **Winter-maent.**

Komt oeffent nu het lijf, de hit is vreck-geweken,
 Gaet bolt, of slaet den bal, geen mugh en sal u steken :
 Laet sparen, dien het lust, ick teer gelijk een graef,
 De Winter is een heer, de Somer maer een slaef.

DE Vier getijen van't Iaer maken oock groote
 veranderingh in de Lucht, ende met eenen in
 ons Lichaem. Sy zyn van God in-gefelt om alles
 by beurte om te doē gaen, om nieuwe dingē voort
 te brengen ende rijp te maken, ende hebben haren
 oorspronck van het draeyen van den Hemel ende
 Sterren, insonderheyt van Son ende Maen, gelijk
 Pla-

Plato in *Timao*, ende daer over *Chalcidius* bewijfen.
Virgil. 1. Georg.

*Vos ô clarissima mundi
 Lumina, labentem coelo qua ducitis annum.*

Het vvelck van *Moses* oock bevesticht vvert in't
 eerste Capittel van het Boeck der Scheppinge, met
 „ dese vvoorden: Ende God sprack: Daer worden
 „ Lichten aē het Firmament des Hemels en schey-
 „ den dagh ende nacht, ende syn teeckenē, tijden,
 „ [te vveren, de vier-jaer-getijē] dagen en jaren.
 Gelijck dan een Iaer gerekent vvert, als de Son met
 synen gestadigen loop in de tijt van drie hondert
 vijf ende t' selstigh-dagen de twaelf teeckenē van
 den *Zodiacus*, door-loopen heeft: soo vverden by de
 Sterre-kijckers die tvaelf teeckenē met het Iaer
 in vieren gedeelt, ende elck Iaer-getijē drie teecke-
 nē toe-gevoeght. Soo dat by haer de Lenten syn,
 als de Son in den Ram, Stier ende Tweelingh is
 (alsoo noemen sy de teeckenē van den Circkel
Zodiacus, door de welcke de Son synē loop heeft:)
 de Somer als hy gaet door de Creeft, Leeuw, ende
 Maeght: Den Herfst, door de Schalen, Scorpioen,
 ende Pijl-schierer: De Winter, door den Bock,
 Water, ende Visschen. Dit is de verdeelingē van
 de Sterre-kijckers, die elck Iaer-getijē even groot
 rekenen: Maer de Doctoren alsoose niet alleen nae
 den loop der Sonne, maer voornamelijck nae de
 gematigheyt des Luchts dese tijden af-meten, soo
 noemen sy de Lenten, wanneer de gestaltenisse des
 Luchts alder-getemperst is: Somer, vvanneer de
 selve heet ende droogh is: Herfst alsse kour ende

Q 3

droogh

droogh ofte liever ongestadigh is: Winter alse vochtigh ende kout is. Welcke hoedanigheden om vele redenen alsoo door malkanderé verdeelt zyn; als oock om dat de aerde des yvinters nat gemaect soude vverden, in't voor jaer het zaet ontfangen, in de somer rijp maken, in den herfst vruchten geven, en gelijk Boëthius vvel seyt *A. de Cons. Philos. 6.*

*De Lente geeft ons rieckent kruyt,
De Somer brenghet het koren uy,
Den Herveft doet de fruyten wassen,
De Winter maeckt ons volle plassen.*

Nu vvat een groote voorsienigheyt is het, dat om dat de Winter alleen met haer koude niet en soude doen vervriesen, ofte de Somer alleen mer syn hitte verbranden, de middele gematigheyt van de Lenten ende Herfst tusschen beyde gevoeght is, op dat de dingen door de selfde voet-stappen onbeschadicht vvêderom soudén keeren! Maer alsoo de Landen in ghematigheyt veel onder malkanderen verschelen, soo en stellen de Doctoren oock de getijden des Iaers in alle Landen niet even gelijk.

In het eylant *Thasus*, daer onsen *Hippocrates* woonde, vverde de Winter bepaelt van den onderganck van de sevé sterré, ofte het beginfel van November tot dat in't voor-jaer dagh ende nacht even langh waren: ende van dié tijt de Lenten tot dé op-ganck van de seven sterren, dat is, ontrent den sevenden dagh van Mey: De Somer van den op-ganck van de seven sterren tot den op-ganck van de sterre *Arcturus* genaemt, het vvelck is ontrent het midden

den van September: Den Herfst van die tijt tot den onder-ganck van de seven sterren. Ende nae dese rekeningh soo vverden de Winter toe-gevoeght vier maenden en thien dagen; even-veel de Somer, de Lenten maer twee maenden ende eenige dagen: den Herfst naeulijcx twee maenden. Ende in veel Noortsche Landen en beginnen de Lenten ende de gematigheyt des Luchts, vvaer door vvy niet en beven van koude, noch en sweeten van hitte, niet terstont met dat de dagen ende nachten in't voorjaer even lanck zyn, maer een ruymen tijt daer na: vvant vvy dan noch dickwils sitteren van koude, ende nae het vier toe kruypen: ende de Somer en duert daer geen vier heele maendē; noch den Herfst en begint niet van de op-ganck van *Arcturus*: noch de Winter en is in de vierde maent niet uyt. *Prosper Alpinus* een treffelijck Doctor en Professor te *Padua* in Italien, daer ick hem vveynigh voor syn overlijden heb hooren lesen, schrijft in het eerste boeck van de *Medicine der Egyptenaren* op het sevende Capittel, dat in *Egypten*, daer hy geweest hadde, de Lenten, ofte het gematighste deel van het Iaer in de Maenden van *Ianuarus* ende *Februarius* ghesien vverde; dat de Somer aldaer begint inde Maert ende duert tot het laetste van *Augustus*: den Herfst September ende *October*: dat de Winter met *November* ende *December* uyt heeft.

Om nu in't besonder van elck Iaer-gety te spreken, sullen vvy beginnen van de **Lenten** / die de ander in aen-genaemheyt te boven gaen; de welcke alsoose alle dingen uyt doen komen, ende ghelijck als een nieu leven geven: soo hebben *Iesus*, ende

Q 4

an.

andere onder de Ioden (*Siet Garzoni, nella Piazza universale, discorso 38. ende Cal. Rhodig. 1. Ant. Leet. 9.*) gemeent dat het begin van de Werelt in de Lenten geweest is, het veelck den Oudt-vader *Ambrosius* oock bevestight, ende de Poëet *Virgilius* mede aenroert. 2. *Georg.*

*Men hout het voor geuvis dat als de diepe gronden
Des vuerelts zijn geleyt, en eerst bevestight stonden,
De Lente doen begon. Het was de soete tijt
Die in de kruyden speelt, en op de bloemen rijt,
Die mer een soeten reuck de menschen kan vermaken,
En royt door harden vorst het velt en laet gemaken.*

Alsoo dan de Doctore de vier tijden van het Jaer in elcke plaets bepalen nae de gematigheyt van de Lucht, ende de vergaderinge van de selve in hitte, koude, vochtigheyt, ende drooghre: soo nemen sy de Lenten voor dē tijt, die soo kout niet en is dat hy doet beven, noch soo heet dat hy doet sweeten; ende vverden van *Hippocrates* gheseyt werm ende vochtigh te wesen. Ende al-hoe-wel *Galenus 1. de nat. human. 1. 33. en 1. de Temper. 4.* ontkent dat de Lenten vvarm en vochtigh syn, om dat foodanige gestaltenis en gematigheyt niet alleene de gesontste niet en is, gelijk, nae het oordeel van *Hippocrates*, de Lenten syn 3. *Aphor. 9.* maer de ongesontste van allen; ende seyt dat ty heel gematight syn: soo ist even-wel sulcx, dat *Hippocrates* ende *Galenus* niet veel in dese sake en schijnen te verschelen. Want die werme ende vochtige gestaltenis is alleen ongesont, ende de bedervinge seer onderworpen, in de vvelcke

vvelcke de hitte ende vochtigheyt seer uyt-muyten. Maer daer de hitte maer matelijck boven de koude is, ende de vochtigheyt boven de drooghte, dat is een gematigheyt niet sonder reden van de Oude gepresen, ende voor den mensche, vviens leven in vvarmte ende vochtigheyt bestaet, seer dienstigh, ende derhalven voor matigh te houden. Ende soodanige is meestendeel de gematigheyt van de Lenten. Want na dat in't voor-jaer de dagen ende nachten even langh zyn, soo begint nae de Wintersche kouw de vvermte te vermeerderen, ende is tusschen beyden van de hitte van de Somer, ende de koude van den Winter. Oock begint dan de vochtigheyt, die by de Winter vergadert vvas; van de vvermte verteert te vverden; maer alsoo die vvermte noch niet grooten is, soo vvert de vochtigheyt soo vvel niet verteert, als in de Somer. Ondertusschen en vvert by ons niet ontken, dat, alsooder een veranderingh geschiet van de grootste kouw ende vochtigheyt tot de grootste hitte ende drooghte, niet op eenige tijt vande Lenten die selve gematigheden tot een volkomen middel-mate en souden konnen komen. Maer soodanige matigheyt en kan naeulijcx eenige tijt dueren.

In de Lenten dan schijnt Lucht ende alles vvat uyt de aerde spruyt, ons vriendelijck aen te lacché: vvant, gelijk de Poëet *Ovidius* seyt *1. Fast.*

*Dan komter als een seught in alle dingen sügen,
Men siet van stonden aen den vviyngaert botten krijgen,
Men siet dat alle zaet, dat yder vvortel spruyt,
De boomen geuen loof, de velden edel kruyt.*

Q s

Ds

*De Lucht is in vermaeck, de soete vogels singen,
 Het vee speelt in het groen, de wilde dieren springen,
 De swaluw' tijdt te vuerck en bout haer leemen nest,
 Die sy ontrent een balck of aen den gevel vest.
 De bloemen geven reuck, en doen het oogh verblijden,
 Soo datter niet en is als lust aen alle zyden.*

Dan beginnen de Lichamē die in de Winter door de koude by een getrockē waren, allencxkens haer te ontfetten, het bloet wert vermeerderd, de geesten verquickt, ende nae het Winterliche ijs ende kouw alles verheught. Waeromme de Lenten gehouden werden voor het ghesontste van de tijden des jaers. Ende al ist, dat dickwils in de Lenten vele sieckten op-komen, soo en zyn daer even-wel de Lenten by haer selven geen oorfaeck van. Want de Lenten en maken van wegen haer eygen nature geen nieuwigheyt, ende als sy een lichaem vol goede vochtigheden krijgen, dan behoudē sy 't in dien goeden staet: maer de quade vochtigheden beginnen in de Lenten gelijk als te smeltē, ende werden van de binnenste deelen des Lichaems na buytē toe gedreven. Waerom *Galenus* de Lenten seer vvel niet de oefeninge vergeleken heeft; de vvelcke oock gesont is, alse in eē suuyver Lichaem geschiet, maer in eē Lichaem vol quade vochtigheden isse oorfaeck van sieckten.

De Sommer is heet ende droogh, om dat de stralen van de sonne recht op onsen top neder-vallen, ende om dat de Sonne dan langer boven onsen *Horizont* blijft. In dese tijdt des jaers vverden de Lichamen heeter ende drooger, yelder, loffer, maffer ende swacker, de humeuren vverden verdunt ende

ende ontfteken, ende veel galachtige ende fcherpe vochtigheyt vergadert.

Den Herfft is na de leere van *Hippocrates* droog van de Sommeriche Lucht: volgens *Galenus* ongematight in gematigheden. Want s'morgens ende s'avonts ist dan kout, ontrent de middagh warm, en de gestaltenis van den Herfft is gemenght uyt hitte ende kouw, ende op verscheyde uren heeft de hitte de overhant, op verscheyde de kouw, ende en vallen niet ghebroken tot malkanderen, gelijk in de gematigheyt van de Lenten. Om vvelcke ongelijkheyt van Lucht, is den Herfft alder-meest de siekten onderworpen: ende op dese tijdt des jaers wert het bloet vermindert, en de melancholie ofte swarte galle neemt de overhant, de Lichamen vverden in een ghedrongen, ende de sweet-gaten ghesloten.

Horat. 2. Sat. 6.

Autumnusque gravis, Libitina questui acerba.

De Winter is kout ende vochtigh. Want de Son verre van onsen top zynde, schiet van dwers haer stralen, ende blijft niet lange boven onsen *Horizont*. Waerom dat het dan kouder is, als op eenige andertijt van 't jaer, om dat van de minder wermte de overtollige vochtighedē niet en kunnen verdreven vverden, soo vermeerderd de sluymertigheyt, en het Lichaem wert met sinckingen gequelt.

Het gene dus verre van de gematigheyt van de tijden des Jaers gheseyt is, moet verstaen werden, alsoe haer natuerlijcke gestaltenis behouden, gelijk ons *Hippocrates* seer wel in syn kort-bondige spreucken geleert heeft. Want het gebeurt dickwils dat de

de Iaer-getijden haer selven ongelijck zyn, de Som-
mer ghelijck de Lenten, (3. Aph. 6.) de Winter
droogh en Noordelijck, de Lenten nat en Zuyde-
lijck, (3. Aph. 11.) ofte de Winter Zuydelijck,
regenachtigh ende vvarm, de Lenten droogh en
Noordelijck (3. Aph. 12.) De Somer droogh en
Noordelijck, den Herfft regenachtigh ende Zuyde-
lijck, (3. Aph. 13.) Ende dan komender oock ver-
scheyde siekten, nae de verscheydenheyt van de
Iaer-getijden, de vvelcke van Hippocrates op de ge-
melte plaetschen, ende uyt hem van Aristoteles in
syn *Problematis* aen-gevvelen vverden.

Van de VVinden, ende de veran-
deringh diese in de Lucht, ende
ons Lichaem maken.

Het III. Capittel.

MAer hier dient vā den Wint al mede wat geschrevē,
Na dien hy veel vermach ontrent des mensche levē,
Die Blaefers (schoon haer stof is van gelycken aert
Als uyt den eygen damp en eenen geest gebaert)
Verkriggen haren naem, en staegh een ander vvesen,
Nae dat de plaetsen zyn vvaer uyt die zyn gerefen,
In vier staet haer getal, daer ons door vvert beduyt
Het Oosten, en het West, het Noorden en het Zuyt,
Niet datter maer alleen zyn vier-der-hande vvinden,
Neen, die ter zee verkeert die kander dertigh vvinden,

En

En twee noch boven dat ; en soo men verder gaes
 Men vint het vluchtigh rot ontelbaer inder daer.
 Al vvaer dat vvasem is , of snelle dampen rijzen ,
 Daer is een nieuwen vvint de menschen aen te vvijfen ,
 Maer vier gelijcke vvcl dat is haer gront-getal ,
 Hoe veel daer heden is , of namaels vvesen sal .
 Maer let hier naerder op , ghy vinter in beschreven
 De stonden van den mensch , de deelen van het leven ,
 Neemt acht op yder vvint , en vvatter is ontrent ,
 De loop van onsen tijt die staeter in geprent .
 Hy die van Oosten komt kan ons de leught beduyden ,
 Die van het Westen rijst , den aert van rijpe kruyden ,
 Neemt voor den Onderdom die uyt het Zuyden blaest ,
 Maer voor de koude doot die in het Noorden raest .
 Haer kracht is menighfout . Sy konnen regen maken ,
 Sy konnen vvederom een langen regen staken :
 Sy doen de boomen goet , en oock het jengdigh kruyt ,
 Sy jagen slim vergif en quade dampen uyt ,
 Sy konnen aen den mensch (als sy daer henen svueven)
 Sy konnen aen het vee een nieuwen adem geven ,
 Al vvatter nae verderf of nae verrottingh hels
 Dat vvort door haer behulp in beter aert gestelt .
 Maer vvilt ghy desen gront vvaz naerder onderleggen ,
 Soo leest dat onse vrient hier op bestaat te seggen ,
 Mijn pen die stuyt haer op , vermits sy is beducht
 Dat haer den snelle vvint mocht blasen inde lucht .

DE Winden zyn vvcl de voornaemste oorsaken
 die de Lucht veranderen , ende dien volgende
 oock onse Lichamen . Ende 't is seer noodigh dat
 wy niet alleen en letten wat vvinden datter waeyen ,
 als wy ons in de Lucht begeven , maer oock in't
 bou-

bouwen van huysen, het stellen van deuren ende vensters, ende alle uyt-sicht, in de vvelcke de vvinden kunnen vvaeyen, om met haer goede Lucht ons te ververschen, ende met svaren reuck ende ongesonde dampen ons niet te beschadigen. Het vvelck als *Hippocrates* in de Pest, die geheel Asien ende Griecken-lant door-loopende, seer veel volcx om hals bracht, waer nam ende in't vverck stelde: bewaerde menigh duyfent Menschen van de selfde. *Marcus Varro* mede, als hy te *Corcyren* was, ende dat over al de huysen vol siecken lagen, in-latende door nieuwe vensters den Noort-oosten vvint, ende sluytende die op't Zuyden stonden, ende veranderende de deure, bracht syn volck ende huysgesin gesont t'huys. Soo gaet het hier te Lant ontrent de Zee, om datter veel steden op het Zuyden, ende Zuyt-vvest leggen, ende dat sulcke vvinden hier uyt Zee op ons Lant vvaeyen, soo gaen de Menschen de meeste tijt van't jaer sieck, ende zyn de sinckingen seer onder-worpen. Waer toe mede behoort, 't gene *Vitruvius* seyt in't vijfde Capittel „ van het eerste Boeck; In't Eylandt *Lesbos* is een „ stadt *Mytilene* treffelijck gebout, maer niet voor- „ sichtig gestelt, in vvelcke stadt alser de Zuyden „ wint vvaeyt, soo is 't volck sieck; (want die wint „ veroorsaect bedervinge) alser de Noort-westé, „ dan hoeft het; als dé Noorden en Noort-oosten, „ dan vvert het vvederom gesont. Waer uyt merckelijcken blijktt, dat de ongestadige vvinden het Lichaem ongesont maken, ende vele siecken toebrengen: ende indien men alsulcke kan vliedé ofte uyt-sluyten, dat men minder van siecken gequelt sal

sal

sal vverden : ende als men by ongeluck met eenige beladen is, den toe-gangh van quade winden gesloten zynde, soo sullen se lichtelijcker stillen en gesen. Soo dat niet sonder reden *Hippocrates* belaste een Medicijn goede kennisse te hebben vande Winden, om vvel te verstaen de nature ende den aere van d'algemeene sieckten, van de gesontheyt ofte ongesontheyt van de Landen, van de verscheydenheyt van de laer-getijden, uyt vvelcke veranderinge, ende het vvaeyen van verscheyde Winden, verscheyde siecken ontsaen. Want alsoose veel veranderingh in de Lucht maken, ende het Lichaem verscheydelyck veranderen in hitte, koude, vochtigheyt ende droogte : dickwils oock eenige quade ende vuyle dampē uyt nabuerige ofte ver-gelegen plaetsen mede-brengen, soo is seer nootsakelyck dat vvy letten op de natuer van elcken vvint, ende van vvat oirt dat hy vvaeyt.

De Philosooph *Aristoteles* seydt de Wint niet anders te vvesen als een hoop drooge dampen uyt de aerde rijfende, ende rontom de aerde swevende. *Plutarchus* volgens de opinie vā *Anaximander* meent dat hy is een vloeyende Lucht, vviens sijste ende vochtighste deelen van de Son beweeght, ende gesmolten zyn. Soo stelt oock *Seneca* de vvint niet anders te zyn, als Lucht die na een zyde drijft. De oorfake van de Winden houden *Arist.* ende *Seneca* alleen te vvesen vvasen ende dampen van het water ende d'aerde, de welcke in de Lucht op-treckende, ende ten lesten verdunnende, ruymmer plaetse haer selven maken. Al wat de rivieren, ende andere wateren, ende open velden waessens door kracht
van

van de Son op-geven (t welck veel ende gestadigh is) dat verdickt hem alle des nachts, ende tusschen de bergen befloten zynde, wert het in een Landt en plaetsche vergadert. Als die waessem daer soo vol ghepropt is, datse daer geen plaets genoegh langer en heeft, wert uyt-geperst, ende breeckt dan met geweld d'een ofte d'ander kant uyt, welck uyt-breken de Wint is: de welcke hem daer na toe begeeft, daer hy best uyt kan, ende al-waer de plaets de meeste openheyte heeft om de by een vergaderde dampen te ontfangen.

De Ouden om datter vier quartieren ende bepalingen in den Hemel zyn, hebben oock vier Winden gestelt; gelijk van de Poët *Ovidius* beschreven is *x. Metam.*

*Eurus ad aurozam, Nabathaeque regna recessit,
Persidae & radijs iuga subasta matutinis.
Vesper & occiduo qua littora sole tepescunt
Proxima sunt Zephyro: Scythiam septemque triones
Horrifer invasit Boreas: contraria tellus
Nubibus assiduus, pluuioque madescit ab Austro.*

Soo heeft oock de selfde, als oock haren aert seer aerdigh aen-gewesen d'Heere van *Bartas* op den tweeden-dagh van de tweede weeck, wiens versen uyt het François in Nederlandts na-gevolght zyn in't begin van het jegenwoordigh Capituel.

Dele vier Winden dan hebbē haren oorspronck van vier hoecken van de Werelt, *Oost, West, Zuyt,* ende *Noort*, waer van sy oock haren naem trecken, ende veranderē elck na syn gestaltenis verscheydelijck

lijk de Lucht met regen, nevel, vvolcken, onwe-
 der, klaer vveder, vochtigheyt, drooghre, wermte,
 ende koude; vvaer van wy alle daegh sien ende ge-
 voelen dat onse Lichamen mede anders gestelt zijn
 ende komen te veranderen. Dese vier deelen des
 Hemels worden wederom van de Sterre-kijckers
 verdeelt, en sy doen by elck van die vier principale
 Winden noch twee andere, ende maken sootwaelf
 Winden. Ende onse Schippers die nu de geheele
 Werelt door reysen, hebbé den Hemel noch kleyn-
 der gesplijt, ende twee-en-dertigh Winden gestelt,
 diese oock op haer Compas doen reycken. Maer
 voor ons, die geen reys nae Oost-Indien voor en
 hebben, staet niet soo veel te letten op het ghetal,
 als op den aert ende krachté van de Winden. Want
 een yegelijck, die volgens het voor-schrift van
Hippocrates, voot syn Gesontheyt goede sorge wil
 dragen, die moet letten, wat Winden dat in d'een
 ofte d'ander tijt gewent zijn te waeyen, ende of sy
 werm, kout, zoel, vochtigh, droogh, ofte anders
 gestelt zijn. Want niet alleen de Lichamen maer
 oock ons Gemoet lijdt veranderingh, na de ghele-
 gentheyt van vveder ende vvindt; soo dat oock de
 gesonde anders ghestelt zijn als de Lucht droevigh
 ende ontstelt is, ende als het schoon ende droogh
 weder is, anders als het uyt het Westen, anders als
 het uyt het Zuyden waeyt, *Virgilius z. Georg.* Alsoo
 dat niet alleen de Lichamen radder zijn, maer het
 Gemoet lustigerende vrolijcker als een klaer ende
 heldere Lucht met een sacht windeken door-blasen
 wert. Wy sullen dan den aert en kracht van elcken
 Wint in't bysonder aenwijsen.

R

Den

Den Oosten Wint is meestendeel gesont, verheugh het Gemoet: is s'morgens vroegh wat koel, s'middaghs ende als de Son nae het Zuyden gaet vvat zoel: maer midden in de Somer als de Son steeckt, dan verhit hy, ende ontsteeckt de gal, waer uyt de brandende Koortschen voort komen: dan des Winters is hy wat sachter, ende niet soo scherp ende straf als de Noorde wint. Hy komt een groot end vveeghs uyt het Oosten, het vvelck als hy door waeyt op het heetste van den dagh, ende het jaer, soo neemt hy onderwege veel drooge en heete dampen mede: de welcke hem groote hitte mede deelen. Van gelijcken oorspronck en natuer is by na den **Oost-Zupt-Ooste Wint** / behalven dat gelijk hy aen de slincker zyde wat na het Zuyden daelt, oock van het Zuyden een weynigh deelachtigh wert. Hy is inde Somersche maenden heel heet, ende verweckt heete Koortschen; en maect dickwils hier te Lande, alsser een algemeene Sieckte in swangh gaet, ghelijck gemeenlijck beurt als hy waeyt, bloet-sweren, puysten, quade ende besmerelijcke geswellen in de lieffen, en onder de oxelen, ende quade vierigheyt en vlacxkens over de huyl: Want alsoo hy een zoel wormte heeft, door eenige vochtige vermenginge uyt het Zuyden, soo geeft hy eenige oorfaeck in't bloet van ontfekinge ende bedervinge. Maer inde Wintersche maende brengt hy een scherpe kou aen, waer op veel snee plagh te volgen, ende soo scherpen rijp, dat de gene die over de straet gaen, genoegh te doen hebben om neus, ooren, oogen, ende aensicht daer voor te bevaren. De naeste plaetse na het Zuyden beslaet den **Zupt-Oosten**!

Oosten/ die Somers meestendeel klaer is, alift dat hy somtijts niet alleen de Lucht, maer oock ons Gemoet met wolcken verduystert: want dewijl hy altemet ongestuy migh is, soo maeckt hy wel swaermoedigheyt, maer die lichtelijck vergaet; alsoo hy soo scherp ofte straf niet en is, als wel andere.

Onder de Winden, die de Lichamen der menschen tegen, ende de gesontheyt schadelijck zyn, is de **Zuyde Wint/** van naturen ende krachté werm ende vochtigh. Want als hy waeyt wert het aertrijck met regen bestort, ende seer vervochtight, waer door de humeuren des Lichaems lichtelijck bederven. Hy verweckt oock catarrhen, ende sinckingen, waer uyt heesheyt, hoest, suyselingh, popelsy, gicht, ende andere sieckté ontsaen. Men siet oock dickwils, als hy langh achter een waeyt, dat de Vrouwen misdragen, ende een grooten vloet krijgen. Want alsoo de steunsels van de vrucht door de vochtigheyt slap werden, ende de Lijf-moeder oock door de selve gladt en allencxkens open wert: soo en kan het naeulijcx geschieden, dat de nature voldraecht, ende tegenhout, insonderheyt als nae een groote drooghte nat weder komt: het welck gelijk het voor drooge ende galachtige Lichamen niet onbequaem en is, soo is het seer schadelijck voor de vochtige ende phlegmatijcke, te weten kinderen ende vrouwen, ende die op moerassige en vochtige plaetsen wooné. Ende dit en geschiet niet alleen in onse Lichamé: maer ons Gemoet is mede, als de Zuyde wint waeyt, traegh, loom, slaperigh, ende heel onlustigh. Welcke kracht wy oock aen andere dingen dagelijcx sien. In huys is alles vochtigh,

righ, dekens, lakens, kaerten, papier; de mueren van veel huysen druypen; het water is alléſins onklaer. Daer alles, als de Noorde wint waeyt, ſuyver, klaer, ende glinſterende is, ſoo datmen tot de gront toe ſien kan. Het ſelfde geſchiet in't bloet en de humeuren, welckers onſuyverheyt met dé Zuyde wint haer op-werpt, ende een donckerheyt in de ſinnen veroorſaeckt: maer blijft onder met den Ooſten ofte Weſten, ofte ander ſachte winden. Hierom iſt, dat men verheught ende vrolijk van herten is, als de Son door een helder weder blinckt: ende dat men benaeut van herten, ende ſwaermoe-digh is, wanneer het rou ende duyster weder is, en ongeſtuymige windé waeyen. Alſoo dat als het ſal regenen, ende dat de wint Zuyden, ofte Zuyt-Weſt is, ſoo ſtincken de ſecreten, goten, grachten, ende ander plaetſchen daer vuylnis ende onreynigheyt door-loopt, ende dan bederven de eet-bare waren, ſoo datſe ſoo langh niet bewaert en konné werden. De Winden van ter zyden ofte tuſſchen beyden, die wat van het Zuyden afgaen, ende een weynigh na het Weſten wijcken, hebben de ſelve kracht, als den Zuyden, ende Zuyt-Weſten, waer onder is, den **Zuyt-Zuyt-Weſten** / het welck een ongeſtuymen ende vochtigé wint is, beyde het Lichaem, ende't gemoet ſchadelijk: Want dat hebben de wrevelige ende ongeſtuyme winden, dat ſy de humeuren in't onderſte van't in-gewant, gelijk de pomp in de Schepen, om-roeren: door welckers dampen de ſinnen ſeer ontſtelt, ende het gemoet ontroert en ontruſt wert. Het is hier te Lande ſeer gemeen dat ſommige die niet wel by haer ſinnen

en

en zyn, drie dagen eermen eenigh onweer ofte wint gewaar wert, seer malen ende rasen; waer van men dan ghemeenlijck seyt, Het sal waeyen. Ende in tegendeel, als het schoon weder ende stil is, soo siet men dat de gecken haer oock bedaren, ende haer stil-houden. Nu onder de voorseyde winden, en isser geen heviger, als den **Zuyt-Westen**: want hy in de Somersche maenden donder ende blicxem voortbrenght, en groot onweer verweckt, maer en duert even-wel somers soo langh niet als s'winters: want gelijk hy subijt op-dondert. soo is syn raesen oock haest gedaen. Maer de **West-Zuyt-Westen** gaet hem noch te boven, ende duert meest het gheheele Iaer deur, dan midden in de Somer is hy wat sachter.

De Weste winden zijn soo vochtigh niet als de Zuyden, maer vochtiger als de Ooste, dewijlse komen over een groote lenghte van de Zee, ende dat de dalende Son soo veel niet en drooght als de opgaende ofte middagh Son. Dese zijn in't beginfel van de Lenten sacht, lieffelijck, aen-genaem; want door de gematighde wermte der Sonne verwermt zynde, brengen bloemen ende kruyden voort, maken alles wederom levē, soo datse oock het bloet ende de humeuren, die s'winters gelijk als gedoken waren, vervvecken; ende verstroeyende de vvolcken van't gemoet, 'tselve verquicken ende verheugen. Even-vvel alst nae de Winter gaet, zijn de Weste vvinden dapper onstuymigh, ende beroeren het lant ende de zee met een groot onweder: ende zijn oock soo schadelijck om koude sieckten te vervvecken, als de Zuyde. Nu de Winden die tusschen

de Westen ende de Noorden zyn, vverden drie gestelt, **West-Noort-West/Noort-Weest/Noort-Noort-West/** alle stercke vvinde, en die de baren van de Zee soo om-roerē, datse de dijcken dickwils doen in-breken, en ons Lichaem oock veel siekten toe-brengen. Want in de Lenten ende Herfst, ende insonderheyt in de Maert, makense pijn in senuwen ende gevrachten, beven, schudden, ende treckinghe in de leden, soo dat de gene die fulcx onderhavigh zyn, vveer-wijs vverden, ende het onweder vveten te voor-seggen.

By dese is naest de **Noorde wint/** kout en droog van aert, als komende van plaeten die met ijs ende snee bedeckt zyn, ende die met geen Son beschenen en vverden, meestendeel klaer, hoe-wel somtijts vvat regenachtigh, hy versacht de vvoestheyt van den Noort-Westen, en West-Noort-Westen: want als sy langh genoegh ghebaert hebben, ende byna moede zyn, dan houdense met een Noorden vvint op; soo dat het vveder dan stilt; hoe-wel dat hy oock s'winters somtijts ongestuyrnigh genoegh is, ende dapper vvaeyt, vvaer door hy oock sickenkingen vervveekt, maer heel op aen ander manier als den Zuyden vvint. Want door desen, smelten de humeuren ende vallen van selfs uyt het hoofst. Maer de Noorde vvint perst de vochtigheyt uyt, gelijk uyt een spongie het vvater. Ende op vvat tijt van't jaer dat de Noorde vvint vvaeyt, soo verkout hy de Lichamen, treckt de openingen toe, suyvert de Lucht, ende de natuerlijke vvermte na binnen dringende helpt de verteringe. Ende daer de Zuyde vvinde de gestaltenis van't Lichaem los maken-

makende, ende de leden verflappende, de menschen leu, traegh, slaperigh, ende onbequaem tot eenigh werck ofte oeffeningh makē: daer stellen de Noorde vvinden de Lichamen vast, sterck, lustigh, ende tot alles bequaemer, voornamelijk in de gene die vvat vochtigh van naturen zyn. Want in foodanige vverden alle vverckingen dan beter uyt-gevoert, ende alles gaet gesonder toe, gelijk oock de vochtige Lucht best is voor de gene, die droogh en dor zyn, vvant dan beven sy minder van kou, ende werden minder van de hitte verbrant.

Dewyl dan dese twee vvinden Zuyden en Noorden, en de gene die de selfde na by komen, by na in geheel Europa met jaerlijcksche gebeurte waeyen, (vvant als den eenen op hout dan begint den anderen, ende al ist dat de andere mede haer beurt hebben, soo en dueren sy even-vvel maer eenen korten tijt) soo moeten wy op dese twee meest acht nemen, nier alleen in de bewaringe der Gesontheyt, maer oock als wy ons op reys willē begeven. Want de eervarentheyt leert, dat de Noort-Oosten wint die s'nachts begint te waeyen, geen drie dagen soo en blijft staen: het welck *Homerus*, na de getuygenis van *Aristoteles*, 26. *Probl. 9.* oock aengewesen heeft in syn dwalingen van *Vlysses*. Den Noort-Oosten is de middelste tusschen Oosten ende Noorden, vvat meer nae het Noorden is den Noort-Noort-Oosten; en meer na het Oosten den Oost-Noort-Oosten. Desen en is soo onstuymigh niet, als den Noort-Oosten: noch soo spits kout niet, om dat hy de Son nader is; hy rolt ende vventelt de vvolcken op malkanderen, ende trecktse soo na hem; waer

264 DEN SCHAT DER
van dit Griecx versken is:

Ἐλκων ἐφ' αὐτὸν ὡς κακίας νέφεα.

Siet daer van *Arist. 26. Probl. 1. 32. Agell. 2. 22. Eras. in Adag. ende Muret. 2. Epist. 6.*

Behalven dese gemeene Winden, zynder noch eenige Landen eygen ende besondere Winden, die niet verre van daer haren oorspronck en hebben, ende en vvaeyen daerom oock niet buyten die palen. Dese doen den aert ende nature vande voornaemste winden veranderen.

Veel ende sterck in de wint te loopen, vermoeyt het Lichaem niet anders als een stercke oefeningh. Een stille Lucht ende die met geen winden beweegt en wert, al schijntse sacht ende lieffelijck te zijn, indien se even-wel niet gins ende vveder beroert en wert, komt mede gelijk stil-staende water te bederven. De Philosooph *Plato* schrijft in't vijfde Boeck van de Wetten, dat door het veel vvaeyen van verscheyde Winden, de Menschen stout ende korfel vverden: vvaer uyt af te nemen is, dat niet alleen het Lichaem, maer oock het Gemoet door de vvinden verandert.

LVCANVS lib. 1.

Vnde venit Titan, & nox ubi sidera condit;
Quaque die medius flagrantibus astat horis;
Et quæ bruma rigen, ac nescia vere remitti,
Astringit Scythicum glaciali frigore Pontum.

Van

Van het onderscheyt der Plaetschen
ende Landen, ende welcke de
ghelontste zyn.

Het IV. Capittel.

Soo ghy misschien een huys voor u begeert te bouwen
Soo let wel op de plaets, of 'tmocht u wel bevrouwen;
Want die een quaet gevest tot syne vvooningh kiest,
'Tis seker dat hy veel van synen lust verliest.

Indien ghy neder-slaet ontrent onguere poelen,
Ghy sult als metter hant het ong-mack gevoelen;
En soo ghy neemt verblyf ontrent een siltigh strand,
Het sal u schade doen, soo haest de sonne brant.

Die in een vochtigh dal syn vvoonplaets heeft genomen,
Hem sullen voor gevviss veel siekten over-komen;

Maer die op hooge stal haer tenten neder-slaen,
Die zynder in't gemeen al vry vvat beter aen.

Maer op dit gansch beleyt is vry al meer te seggen,

Ghy dient hier met verstant u saken aen te leggen;

Doch voor een korte les, siet datje neder-slaet.

Daer Vocht en daer het Droogh is in gelijcke maet.

WT het gene in de voor-gaende Capittelen ver-
klaert is, en ist niet swaerlijck af te nemen,
vvat plaets ofte Lant voor ons Lichaem bequaemst
en gefontst is: namelijk in't vvclck de geitaltenis
des Luchts soodanigh is, dat de vochtigheyt ende
drooghte by nae gematight zy, maer een weynigh
na de vvermte trecke, en de vvclcke (soo spreeket

R 5

Iusti-

Iustinus van Egypten in't tweede Boeck van syn Historie) noch door groote hitten ons Lichamen verbrande ofte verdroogen, ofte door groote koude kan doen verstijven; maer matelijck onse wermte onderhout ende verquickt, en de beste stoffe geeft tot onderhout van de levendige geesten; ende de gestaltenis onses Lichaems niet geen uyt-muytende hoedanigheden en verandert. Daer de Lenten ghematighyt zyn. De Somersche hitte bequaem, om de vruchten rijp te maken. De Winter wel kout: maer die nochtans door te fellen koude onse Lichamen niet en beschadige. Al waer de Lucht alsoo gestelt is, daer is voorseker het Lant vruchtbaer, ende daer vint men van alles in overvloet, en daer zyn de Luyde van bequame gedaente ende fatsoen, bloesent van aengesicht, niet te vilt ofte te loom van manieren, geestigh ende bequaem tot alle konsten, ende leven derhalven aldaer door de banck lange, ende in voorspoedige gesontheyt. Soo dat een yegelijck die zyn gesontheyt en leven lief heeft, vvel mach letten op vvat plaetsche hy hem nederlaet. Waer op siende *Aristoteles* seyt (*5. Politic. 11.*) dat men in het bouwen van een Stadt, voor al behoort te sien, op de ghesontheyt van de plaetsche. Want dat men insonderheyt moet sorge dragē voor de gesontheyt van de in-woonders: en dat de selve hanght aen goet lant, hoogh ghelegen, in goede lucht, ende vwater, ende op gesonde vvinden. Daer geen Moerassen, stil-staende ofte stinckende watern omtrent en zyn.

De steden die tegen de op-gaende Son, ende in't Oosten leggen, vverden van *Hippocrates* de aer. loc. & aquis.

Et aquis. ende *Aristoteles 7. Polit. 11.* voor de ghesontite gehouden : om dat de selve (gelijck *Varro*) seyt) somers de schaduwe, ende s'vvinters de son hebben. Na dese komen de gene, die in't Noorden leggen, om dat de vvinden daer van daen komende de Lucht suyveren, ende de Lichamen verstercken, ende voor bedervinge bewaren.

Die op heete plaetsen, ende in't **Zupden** gelegen haer vvoonplaets hebben, en de Noorde vvinden niet en voelen, sultigh ende dick vvater besigen, die zyn slap, ende hebben soo grooten lust niet tot eten ende drincken, gelijck *Hippocrates* schrijft. Soodanige zyn veel sinckingen, loopen, ende koortschen onderworpe: ende in dien het Lant seer heet is, ghelijck Morenlant ende meest heel Afriicken, daer zyn de inwoonders noch veel slapper (door het vervliegē van d'inwendige vermtē, die door de uytterlijcke hitte uyt-getrocken wert) van kort leven, kleynhertigh, bruyen en verbrant van koleur, ghekrult van haer: maer lucht ende vlijtigh van Lichaem. Indien *Leo Afer*, ende *Fr. d'Alvarez*, die gheschreven hebben de Historie van Afriicken ende Morenlant, acht genomen hadden, op dese natuerlijcke reden, sy en soudē soo grootelijcx niet verheven hebben de ongelooflijcke soberheyt van die volckeren: vvant sy en zyn niet gulsigh, om dat sy geenē grooten appetijt en konnen krijgen, door dien dat haer de innerlijcke wermte ontbreekt. Het selve mogen wy van Spaengjaerts, Italianen, ende diergelijckeseggen.

Die in de **Noortſche** ende koude Landen woenen, vvorden met kouwe ende ghesonde vvinden door.

door-vvaeyt, zyn van de Zuyde vvinden bevrijt, hebben kout ende straf vvater, maer dat even-wel soet is. Dese zyn vvacker ende sterck van Lichaem, haer natuerlijke vvermte is veel, sy zyn stout, kloeckmoedigh, bleyck van koleur, vleesigh, poefelachtigh, insonderheyt soo by de kouwigheyt van het Lantschapeenige vochtigheyt is. Soo zyn de Duytsen, Françoisen, ende Engelsen, en voor-namelyck de Nederlanders. Dese zyn van nature groot van eten, seyt *Hippocrates*: maer vvaerom en heeft hy daer niet by-gevoeght, ende groot van drincken? vvant 't is beyde vvaer. De Griexsche Poët *Anacreon* noemt hierom een grooten, ofte (ghelijck de Duytschen seggen) een staetelijken dronck, een *Scythischen dronck*, nae het Lantschap *Scythia* in't Noorden gelegen; ende die van *Lacedaemonien*, alse lustigh vegen vvilden, hieten dat *ἐπιπονησιζέον*, gelijk *Athen*. schrijft 10. 12. Siet *Erasmus* Ch. 2. Cent. 3. *Adag.* 17. Den Histori-schrijver *Tacitus*, in syn Boeck van de manieren der Duytschen, seyt dat de selvige veel drincken, ende vveynigh eten om de kouwigheyt ende onvruchtbaerheyt van haer lant. Maer hy heeft ongelijck. Want devvil den Dorst niet anders enis, als een begeerte van kouw ende vochtigheyt, ende den Honger een begeerte van vvermte ende drooghte, ende datse in't Noorden ongelijck veel groo-ter in-vvendige vvermte hebben, als die van't Zuyden, soo en ist niet vreemt datse oock meerder drincken. Soodanige luyden, seyt *Hippocrates*, zyn meer vvilt, dan gheset van manieren, sy zijn langh van leven, om de sterckte van haer nature, ende
krach-

krachte: even-wel pleuris, loopende oogē, bloeyen uyt de neus, ende heete Koortschen onderworpen.

Die haer op vochtige plaetsen onthouden, zyn glat van huyl, los en slap van ghevrichten, maer fraey van aengesicht, gelijk *Avicenna* seyr. Dese vverden met langhduerige siekten ghequelt, ende vallen dickwils in sinckingen: gelijk in tegendeel de Lichamen in drooge Landen herr, droogh, vast, sterck, ende vvacker zyn, ende soo onderwerpen niet de gebrekē die uyl vochtigheyl ofte bedervinge van humeuren komen.

Die hooge en berghachtige plaetsen bewoonen, zyn fris, sterck, ghesont, mogen vvel tegen den arbeyt, leven langh, ende zyn tot alles bequaem.

Die in leege ende holle plaetsen leven, insonderheyl in valleyen die in't Oosten ofte Noorden bergen voor haer hebben, alsoo sy van geen ghesonde vvinden doorwaeyt en kunnen werden, ende 'rgene niet doorwaeyt en wert de bedervinge onderworpe is, soo en ist niet mogelijck, of soodanige menschen moete veel sieckelijck zyn. Hebben daer beneffens geen moet, noch stoutigheyl, ghelijck die op de bergen woonen. Sonder reden verwondert hem dan den vermelten *Leo*, dat de inwoonders van den hoogen bergh *Megeza* in Afrijcken blanck, groot, ende sterck, ende die in't platte lant woonen, kleyn, slap, en swart zyn: Want de menschen, de beesten, en de boomen van't geberghte zyn door de banck van veel stercker nature, als de andere. Iae, d'oude luyden van hondert jaer op den bergh *Atlas*, zyn noch kloeck, gelijk *Leo* betuyght. Dese sterckte van de bergh-luyden, maeckt dat sy seer voor haer vry-

vryheyt strijden, ende haer niet lichtelijck onder eens anders gebiet en laten brengen. Gelijk men hedenſdaegs aen de Swiſers ſiet: ende de Romeynen eertijts geproeft hebben, aen de bergh-luyden van *Genua*, die haer ghewelt meer als hondert jaer tegen-geſtaen hebben, en en konden geenſins overwonnen werdē, voor datſe in't platte lant verplaeſt wordē; doen warenſe eerſt ſtil, ende onderdanigh, gelijk in de Romeynſche Hiſtorie van *T. Livius* te leſen is. Soo ſiet men oock dat de vruchtbaerheyt ofte d'onvruchtbaerheyt van een Lantſchap, de natuerlijke inclinatie ende genegentheyt van den Hemel eenighſins verandert. Daerom ſeyde den vermelten *Livius*, dat de Luyden van een vet ende weligh lant door de banck loomende plomp zijn. Integendeel maect de magerheyt, ende onvruchtbaerheyt van een Lant de in-woonders door noot ſober, ende daerom gaeu, neerſtigh, ende ſorghvuldigh; gelijk waren die van Athenen, alwaer de ledigheyt met de doot geſtraft werde. De onvruchtbaerheyt was mede oorſaeck dat Athenen ſoo groot ende vol volck was, het welck oock aen ander ſteden gebeurt. Want de vyanden en willen ſoo niet aen een dor ende mager lant, en het volck levende in ruſte vermeerdert, ende is genootſaeckt handel te drijven ende te arbeyden. Soo ſien wy dat *Noremborgh*, het welck op een ſeer onvruchtbare plaetſe leyt, de grootſte ſtadt van't Rijk is, ende vol van de beſte Konſtenaers van de Werelt, ghelijck oock zijn de ſteden *Limoges* in Vrancrijk, *Gent* in Vlaenderen, *Genua* in Itaëlien. Ende gelijk men ſiet dat in een dor ende woefl lant, dat

vol

vol klippen ende bosschen is, de lieden woest ende wilt van manieren zijn, oock argh, behendigh, ende gaeu van verstant: soo zijn mede haer Lichamen hart, en sterck tot allen arbeyt. Oft nu beter is een stadt te bouwen in mager, ofte in vet Lant, siet daer van het 5. discours van het 12. Boeck, in Italiaens over *Tacitum* gheschreven by *Scipione Amirato*.

Die aen de Zee woonen, zijn wat gematiger van complexie, soo even-wel dat de wermte de overhant heeft. Want de plaetsen aen de Zee-kant, zijn wermter, als die binnen in't Lant leggen.

De alderquaetste woonplaetsen zijn ontrent moerassen, ende vuyle ende stinckende wateren. Want moerassen, poelen, stil-staende vvateren, ofte die heel sacht loopen geven somers, wermte dampen op, ende hangen s'vvinters vol kouwe nevel ende vvoolcken, de welcke indiense door de kracht van ghesonde vvinden niet wech-gedreven en werden, brengen het vee ende den mensche de pest aen: en doen oock kleyne ende scherp-bijtende vliegkens groeyen, die met groote menighite ons bestormen. Daer beneffens groeyen in alle moerassen vorssen, aelen, padden, slangen, ende diergelijcke quade gedierten, de vvелcke de vvintersehe vochtigheyt in de Somer mischende, de moerasschen door de hitte verdrooght zijnde, de Lucht vierigh maken, ende met feninigheyt ontfeken: waer uyt veel verborge ende besmettelijcke sieckten voort-komen.

Die in't *Oosten* woonen, zijn de aldergesontste: vvant haer vvermte ende kouwigheyt, ghelijck *Hippocrates* schrijft, is gematight. Daer by hebbense, seyt

seyth y, klaer, suyver, vvel-ruyckent, ende liefelijck vvater, om dat de op-gaende Son het selve verbetert. De luyden zyn daer van fraeye ende blofende koleur, om datse van binnen het beste bloet hebben. Want de koleur van buyten is een seker teecken van de humeuren, hoese van binnen gestelt zyn, gelijk *Galenus* betuyght in syn uytlegginge op de tvveede kort-bondige spreucke van *Hippocrates* in't eerste Boeck. Sy hebben een klare ende klinckende stemme, om de goede gestaltenis van de deelen door de vvclcke het geluyt schiet: sy zyn vier-schoren ende gematight van Lichaem, om de gematigheyt van't Lantschap. De welcke alsoofse de Lenten aldergelijckst is, ende in de ghegematigheyt van hitte ende koude getempert, soo moet volgen datse Menschen van de beste nature voort-brenght: ende derhalven al dat daer groeyt van koren, vruchten, plantsoenen, vee, gesteeften moet in den eersten graed van goetheyt gestelt vverden, volgens het getuygenisse van *Hippocrates* in syn meer-gemelt Boeck van de Lucht, Wateren ende Plaetschen. Daer vallen vveynigh sieckten, ende die niet doodelijck: soo dat de Menschen aldaer in een voorspoedige ghesontheyt langh leven. Voor foodanigh, te vveten, voor het alder gematighste Landt, vvert gehouden t'gene dat onder de Linie ley, recht in't midden tusschen beyde de polen, hoe vveld daer vele Schrijventen tegen zyn. Den Prince onder de Arabische Medicijs *Avicenna* leert sulcx met klare vvoorde. Maer *Aristoteles* 2. Meteor. 5. ende *Averroës* in *Comm. & 2. Coll. ult.* zyn soo verre hier van, dat foodanighe plaetse de bequaemste

quaemste soude zyn om te bewoonen, datse seggen dat men daer geenſins woonen en kan. Het welck *Averroës* met vele redenen ſoeckt te bevestigen: maer alſoo de ſelve volkomentlijck weder-leyt zyn van *Manardus* 7. *Epist. Med.* 1. ende datse oock ſtrijden tegen de eervarentheyt, ſoo en iſt niet noodigh van de waerheyt hier over langh te diſputeren. Het is kennelijck uyt de vaert van ons ende de *Portugiſſen*, dat onder de Linie groot volck woont, ſeer rijke ende groote eylanden leggen, ende daer heel gheſonde Lucht is, te *Samatra* inſonderheyt, 't welck om hare groote eertijts voor een ander werelt gehouden vverde, *Plin.* 6. *Nat.* 22; ende *Zeilan*, vyaer van *Ludovicus Romanus* ſchrijft 6. *Navigat.* 4. dat het leyt, onder de Linie, ende van ſoo goede ende gematighde Lucht is, dat het ſchijnt daer al-tijt Mey te vveſen. In dit Eylant, ſeydt hy, dat de in-vvoonders noyt hitte, noch koude en voelen. De ſelfde getuyghet 2. *Navig.* 9. van *Reamen*, een ſtadt in geluckigh Arabien op het Ooſten ghelegen een vveynigh bovē de Linie, hebbende het vruchtbaerſte aertrijck, ende de gematighſte Lucht, dat de luydē aldaer over de hondert ende veertigh jaer geluckelijck leven. Dat *Cancieten* ſoo getempert is, dat men daer Somers over geen hitte, noch 's Winters over de kouw niet en klaeght, vvert getuyghet by *Columbus* in het hondert ende thiende Capittel van ſyn Reyſen, ende dat daer goede, eenvoudige, ende oprechte Luyden vvoonen. Het vvelck al te ſamē eē groote gematigheyt van't Lant beteyckent. Daer nochtans dat Eylant onder den Circkel *Capricornus* leyt, al waer meer hitte als onder de Linie

S

be-

behoorden te vvesen. Het vvelck oock van't Lant *Parias* ghenoecht, *Americus Vespuccius* schrijft in't eerste Boeck van syn Reyzen. Daer de Luyden, na de getuygenis van andere, over de hondert ende vijftigh jaren leven. Die oock seggen datter onder de Linie wel gevvoont vvert, ende geen groote ongematigheyten is, maer dat die Landen meer na de hitte als na de kouw hellen, om dat twee-mael des jaers de Son aldaer recht boven den top staet, ende haer stralen recht neder-schiet, vvaer deur die Landen nootzakelijck seer moeten verhitten. Dit zy genoegh van de vvooninge onder de Linie.

Die in't **Westen** vvoonen, leven heel ongesont, om dat soodanige Steden de gesonde vvinden die, uyt het Oosten vvaeyen niet en hebben, ende voot de heete vvinden open leggen. Dese hebben geen klaer, maer dick vvater, om dat de Son in die plaetsen de Lucht lancksaem verlicht, vvaer door de vvateren nootzakelijck dick blijven. Ende in de Somer vvaeyen koele vvinden, ende den dou valt: dan de Son verbrant de Luyden, waerom sy quaet van koleur, ende ongesont van Lichaem werden. Sy trecken dicke, grove, ende onsfuyvere Lucht, om dat de selve niet veel vande Son verklaert, noch van de Noordsche vvinden door-waeyt en vvert. Waerom de mensche aldaer lichtelijck heesch ende haersch van stem zyn, ende veel sinckingen, ende verdervingen onderworpen.

H E T